

"ברוך משיח אילמים": ראשיתו של עיתון הצופה

חן ציון ניות

ראשית דבר

אור לערב שבת, י"ג בטבת תרצ"ח, 17 בדצמבר 1937, הופעלו גלגלי מכונת דפוס **הצופה** וזו החלה לפלוט את גיליונות העיתון בגלגולו השני כעיתון יומי. ליד המכונה עמד הרב מאיר ברלין,¹ ועם הדפסתו של הגיליון הראשון נטל אותו ובירך "ברוך משיח אילמים".² הרב ברלין לא הסתפק בברכת "שהחיינו" השגרתית הנאמרת על דבר חדש, אלא ביקש לייחד את החידוש שבהוצאת עיתון יומי דתי. ברכתו ביטאה את החשיבות הגדולה שראה בהוצאת עיתון זה, "העיתון היומי היחיד הדתי בשפתנו אנו מימות אדם הראשון ועד עכשיו".³ בעיתון, אשר לטענתו חשיבותו לא נפלה מבניית בית ספר או מהעמדת רב ושוט, והוצאתו לאור הסירה את חרפתה של היהדות הדתית בכלל והמזרחי בפרט,⁴ השקיע הרב ברלין מאמצים רבים תקופה ארוכה.

רעיון הוצאת עיתון יומי עמד על סדר יומה של החברה הדתית שנים מספר, אך היעדר מקורות מימון משמעותיים הביא לגניזתו פעם אחר פעם. בשנת 1935 נראה היה שגדליהו בובליק, נשיא הסתדרות המזרחי בעבר, עיתונאי וסופר, הצליח לגייס את המימון הנדרש, אך הכספים לא הגיעו והתכנית נגנזה. באוקטובר 1935 פנה ר' בנימין (יהושע רדלר-פלדמן)⁵ לישראל חבס,⁶ עורך השבועון הדתי **היסוד**, בהצעה שיערוך עיתון יומי לעובד הדתי. עיתון זה, כך הציע, יהיה קטן ולא יתיימר להתחרות בעיתונים היומיים, אך מנגד גם לא ידרוש משאבים רבים. גם ניסיונו זה של ר' בנימין כשל, כמו ניסיונותיהם של גורמים דתיים נוספים.⁷

בשנת 1937 נוצר קשר בין הרב ברלין לר' בנימין, שהביא בסופו של דבר להוצאתו לאור של **הצופה**. לאף אחד מהם אמנם לא היה ניסיון בהוצאת עיתון יומי, אך שניהם היו בעלי ניסיון עיתונאי עשיר וראו חשיבות עליונה בהוצאת עיתון יומי דתי. השניים היו מוכנים להיות נחשונים ולהשקיע מכספם, ולרב ברלין אף היו מעמד וקשרים שהביאו לסיוע כלכלי. הרעיון החל לקרום עור וגידים במחצית השנייה של שנת 1937, ובשלב ראשון הוחלט להוציא במתכונת של שלושה גיליונות בשבוע, כדי להיכנות בצעדים מדורים ולבחון את תגובת

הרחוב להוצאתו. העיתון החל לצאת ב־3 באוגוסט 1937, ובגלגולו הראשון יצאו 16 גיליונות, שלושה גיליונות בשבוע. לאחר תקופת הרצה קצרה הוחלט להפסיק את הוצאתו ולהיערך להוצאת עיתון יומי, היערכות שהתארכה מעבר לזמן המתוכנן. הגיליון הראשון של העיתון היומי יצא לאור ב־17 בדצמבר 1937. שמו נלקח מן הפסוק בספר יחזקאל: "צופה נתתיך לבית ישראל" (ג, 17; לג, 7), המבטא את תפקידו של הנביא כצופה העומד על המשמר ומתריע מפני צרה הממששת ובאה.⁸

החשיבות שיוחסה להוצאת העיתון בחברה הדתית בכלל ובהסתדרות המזרחי בפרט, נבעה ממצבה וממעמדה של העיתונות ביישוב היהודי בתקופה זו. בשוק העיתונות המקומי נמצאו חמישה עיתונים יומיים: עיתון **הארץ** הוותיק שהחל לצאת לאור בשנת 1918, **דבר**, עיתונה של הסתדרות העובדים הכללית שראה אור בשנת 1925, **פלסטיין פוסט** (*Palestine Post*), שיצא לראשונה בשנת 1932 והיה המשכו של **פלסטיין בולטין** (*Palestine Bulletin*), שהחל לצאת לאור ב־1925, **הירדן** עיתונה של התנועה הרוויזיוניסטית, שהפצתו החלה ב־1934, ו**הבוקר**, עיתונה של מפלגת הציונים הכלליים שהחל לצאת ב־1935. שלושה מעיתונים אלה היו שופרותיהם של המפלגות הגדולות ביישוב היהודי בארץ ואף אחד מחמשת העיתונים לא נשא אופי או חותם דתי. בתקופה שבה העיתונות הייתה אמצעי התקשורת הזמין והנפוץ ביותר, חשו בתנועת המזרחי כי ללא עיתון יומי הם נותרו כאילמים, כמי שהגוון המייחד אותם ביישוב היהודי בארץ לא בא לידי ביטוי בעיתונות היומית.

היעוד

לפני **הצופה** יצאו לאור שבועונים וירחונים דתיים רבים, כגון **הדור**, **היסוד** ו**התור**, אך אופיים היה שונה מזה של עיתון יומי. שבועונים וירחונים מתהדרים בעיקר במאמרי תוכן בתחומי הדעת השונים, במאמרים פוליטיים וחברתיים, ובפובליציסטיקה, ואינם מתיימרים להציג דיווחים עדכניים על אירועים חדשותיים. בניגוד לכך עיקר חשיבותו של העיתון היומי הוא בידיעות החדשותיות – בערכונים

ביטוי, אלא אף אמצעי מחנך לחברי המזרחי ולאחרים. לדבריו, בתי הספר הם שלב ראשוני וחשוב בתהליך החינוכי, אך כפי שבגדי הילד אינם מתאימים לו בבגרותו ויש לדאוג לו לבגדים תואמים, כך גם בעניין החינוכי. אף שהחינוך שניטע בילד בצעירותו מלווה אותו כל חייו, יש להוסיף לחינוכו נדבכים נוספים, שיתאימו לו בבגרותו ואף יאפשרו לו להמשיך ולפתח את אישיותו.¹³

באירוע שנערך לכבוד עיתון הצופה נשא הרב ברלין דברים בשבח העיתון והתייחס לייעודו. הוא הציג את שני תפקידיו של העיתון, אך חשיבות דבריו הייתה בהצדקת דברי החולין בו הן כמטרה והן כאמצעי חינוכי. "עיתון בכלל ממלא שני תפקידים: בבואת החיים ומורה החיים. עיתון טוב נקרא, אם יש בו הרבה חדשות, ראי נאמן למתרחש בחיים וכך בדרך הוא גם מורה צרכי החיים [...]. כלל גדול אמרו בהשפעה: כל מי שרוצה להשפיע לא יצליח. וכל הדברים הנאמרים כאילו בדרך אגב נקלטים בלב השומעים".¹⁴

ראשי המזרחי המשיכו להתחבט בעניין האיזון שבין שלושת קודקודי המשולש: עיתון, דתי והמזרחי. כך לדוגמה נדונה השאלה אם להצמיד לכותרת העיתון את הכיתוב: "עיתון ציוני דתי", או אם לציין בכל יום את הדף היומי.¹⁵

תלונות רבות נשמעו על מינויו של מרדכי ליפסון¹⁶ לעורך הראשי בעיתון בשל העובדה שלא נמנה עם אנשי המזרחי ועמדותיו הדתיות לא מצאו חן בעיני רבים בתנועה. בשל החששות המוקדמים הוחלט שהרב ברלין ושלמה זלמן שרגאי¹⁷ יהיו אחראים לצבינו של העיתון, אך זמן קצר לאחר צאתו התלונן ד"ר שמחה בונם פלדמן¹⁸ שאין מספיק ידיעות "מזרחיות" בעיתון מפני שליפסון לא מתיר זאת, והציע שתינתן לו הסמכות להיות אחראי לכתיבת מאתים שורות בכל גיליון לטובת התנועה. הרב ברלין דיבר בשבחו של העיתון, ציין כי הוא עיתון טוב להמזרחי, וטען כי גם בעיתון דבר לא מקדישים בכל יום מאתים שורות לידיעות המפלגה.¹⁹

עם הזמן גברו הלחצים מבית, וכחצי שנה לאחר צאתו לאור של העיתון הודיע הרב ברלין כי ליפסון יהיה אחראי לעמוד השני ולחלק הספרותי, וכי לשאר החלקים יהיו אחראים ישעיהו ברנשטיין²⁰ וד"ר פלדמן. אליהו גנחובסקי טען שהעמוד השני קובע את אופיו של העיתון ולכן לא יהיה נכון להעבירו לאחריותו של ליפסון. הרב ברלין הסביר כי לא התכוון לומר שלליפסון תהיה בלעדיות על העמוד השני אלא אחריות, וכי סוכם אתו שבעניינים הנוגעים לתנועה הוא יתייעץ עם ברנשטיין.²¹

הגדרת העיתון כעיתונות של הסתדרות המזרחי העלה חשש כי כישלוננו עלול להמיט חרפה על התנועה. החשש המרכזי היה מפני כישלון כלכלי, אך לא פחות ממנו – שהעיתון לא יעמוד בסטנדרטים העיתונאיים מבחינת תוכן, שפה וסגנון. הקשיים הכלכליים השליכו בעיקר על ההיבט החדשותי, אך בכל הקשור במאמרים ובפובליציסטיקה עשה העיתון את המיטב כדי לעמוד בסטנדרטים גבוהים.

במכתבים רבים התגאה הרב ברלין בכך שהעיתון מצטיין בשפה, בסגנון, בצורה ובתוכן, וכי הוא קנה לו שם טוב בקרב כל החוגים הציבוריים והספרותיים בארץ.²² במקביל הוא נדרש כמה פעמים להדוף ביקורת, בעיקר בקרב הכותבים בעיתון, על עריכה קפדנית

השוטפים על אירועים חדשים. עם זאת, גם עיתון יומי מבקש לכבד את עצמו במאמרי תוכן ודעה.

קודם להוצאת העיתון ובראשית דרכו עלו שאלות על ייעודו. לנגד עיניהם של אישים שונים בחברה הדתית עמדו יעדים שונים שהשליכו על החזון, על מבנהו של העיתון ועל אופיו. שתי שאלות מרכזיות עמדו במרכז הדיון: קהל היעד של העיתון, ומטרותיו של עיתון בעל אופי דתי. לשאלות אלה הייתה השלכה על הבלטתם של המרכיב הדתי ושל המזרחי. הייתה להן השלכה גם על מבנה העיתון, דהיינו על האיוונים שבין הדיווח החדשותי הכללי לזה הדתי והמזרחי, ובין התחום החדשותי למאמרי הדעה והמחשבה.

בסוגיות אלה הייתה בקוטב אחד עמדתו של הרב שלמה יוסף זווין, כפי שהיא משתקפת ממכתב תגובה שכתב לו הרב ברלין. הרב זווין סבר שעיתון דתי צריך להיות בעל תכנים דתיים מובהקים ולכלול מאמרי דעה ארוכים ומבוססים בתחום המחשבה היהודית. הוא קבל על כך שמאמר ביקורת שכתב לעיתון הצופה על ספר תלמודי "צונזר" נותר ללא דיון מעמיק. הרב ברלין בתשובתו הזמין את הרב זווין להמשיך ולכתוב מאמרים שיתאימו לאופיו של עיתון יומי, ותהה כיצד רב חשוב היודע להבחין בין קודש לחול, אינו מבחין בין ספר לימוד לעיתון יומי, "אשר בכל מטרותיו הדתיות הוא סוף סוף עיתון הנקרא ונשלח ובטל מהעולם". עוד כתב: "וסוף דבר על אודות הקדושה היתירה. אינני חושב שעיתון יומי צריך ואפשר לו להיות מקודש. עיתון דתי צריך להיות עיתון טוב והגון, והדברים הנאמרים בו להיות בצביונם ובכוונם דתיים. אבל אם המאמרים שבהצופה היו יכולים לכוא גם בהבוקר והארץ, אין זה חיסרון".⁹

בקוטב השני היה הרב יצחק הרצוג, הרב הראשי לארץ ישראל, אשר טען כי קהל היעד של העיתון צריך להיות כלל היישוב היהודי בארץ, ולכן העיתון אינו צריך לשאת אופי תורני. לשיטתו, "מטרת העיתון היא להשפיע בכיוון הדתי על הנוער ועל הקהל המשתייך ליישוב החדש, ולפיכך אין להטביע על העיתון חותם מפלגתי, ואף לא חותם של עיתון דתי. בתור עיתון סתמי יוכל להשפיע הרבה יותר".¹⁰ בין שתי עמדות אלה נמצאו הרב ברלין ורוב חברי הסתדרות המזרחי, אשר סברו כי העיתון צריך לפנות אל החברה הדתית ככלל ואל חברי המזרחי בפרט. עמדה זו נבעה מן הדחף להציל את כבודן האבוד של היהדות הדתית והמזרחי אשר לא היה ברשותן עיתון יומי, ומן הרצון לתת ביטוי לעשייה הדתית והמפלגתית. נראה שההחלטה נבעה אף מן ההכרה שאין לעיתון יכולת להתחרות על לבם של הקוראים מכל חלקי היישוב, מפני שביישוב ניכרה נטייה משמעותית להזדהות מפלגתית. נוסף על כך, פנייה לקשת רחבה של אנשים עלולה הייתה להפוך את העיתון לחסר אופי. לכן הוחלט, בניגוד לדעתו של הרב הרצוג, שהעיתון יוגדר כעיתונות של הסתדרות המזרחי ולא כעיתון סתמי או דתי.¹¹ עם זאת היה ברור לחברי ההנהלה שהעיתון צריך להיות קודם "עיתון חשוב, שכל הקהל יוכל לצאת בו ידי עיתון", כפי שניסח זאת הרב ברלין, ונוסף על התוכן החדשותי הכללי אשר אינו צריך ליפול משאר העיתונים יש לשלב גם עניינים תנועתיים. הרב ברלין ראה לנגד עיניו עיתון שיבטא את דרכה של תנועת המזרחי – "בניין הארץ ברוח התורה והמצווה",¹² אך לא רק כלי

לקראת הופעת «הצופה» מכתבי ברכה

א.

למערכת «הצופה» שלום וברכה!

בברכה לבבית, בברכה מול טוב חמה. אני מקדם את פני העתון החדש «הצופה». מלא תמלא חופעה חדשה זו חסרון מאד מורגש בארץ-ישראל. כבר בימי קדם אמרו המושלים: גדול כח העט מכח החרב. אם בימיהם כך. בימינו על אחת כמה וכמה. שגדול כח הספרות בכלל וכח העיתונות בפרט. אין זו גוזמא אלא אמת מדויקת. שהעיתונות היומית היא הכח המשפיע היותר כביר בעולם וכל מפלגה וכל שאיפה המכירה אמת זו ושיש באפשרותה לעשות כך. היא עושה את כל המאמצים כדי למצוא את ביטוייה הכללי-דבור יומי. יוצאת מן הכלל עד עכשיו היתה היהדות הדתית. שהיא לא מפלגה אלא עיקר האומה ושאיפה במקום שאינה מהווה רוב נגין היא מהווה רוב בנין. בלא ספק יש סיפוק בידה לפרנס עתון יומי משלה אלא שהתרשלותה גרמה. שלא יצרה לה עוד כלי-מבטא כזה. צורך הכרחי הוא ליהדות של התורה. ליהדות המקורית. ביחוד בארץ ישראל. כלי מבטא יומי. שימלא את הפנימיות שפוגמים יום-יום החיים המודרניים והספרות המודרנית כנשמה הישראלית ויחזק את התורה והמסורת ברוח ובמעשה בדור הצעיר והישן כאחד. בה בשעה. שיעיר ויעורר את האהבה לציון ואת ההתלהבות לתחית האומה ולבנין הארץ. ברוך בואך «הצופה»! יהי רצון שתמלא את תפקידך הנשגב באמת. במשפט ובצדקה. ברוח של שלום ושל אמת כאחד. ותזכה להשיב לב בנים על אבותם ולהכניס זרם של טהרת הסודש אל תוך חיי הישוב. יום יום. יהי רצון. שתאריך ימים על «זמנת הקודש».

המצפה לישועת ישראל ולנאולתו השלמה נמנהרה.

עבד לעם ה' היושב בציון

יצחק הלוי הרצוג

מכישוריו העיתונאיים, אף שהיה מי שפקפק ביכולתו להתחרות בעורכי העיתונים הוותיקים. עם זאת, במערכת השיקולים של הפועל המזרחי היה גורם נוסף, רצון שהעיתון יצא לאור דווקא בתל-אביב, שם הייתה למפלגה השפעה גדולה יותר, ולא בירושלים, שבה חי ר' בנימין וסירב לעבור לתל-אביב.²⁸

בפגישה נוספת שנערכה בין ראשי הפועל המזרחי לבנימין מינץ, נערך הסכם למינויו לעורך העיתון. בהסכם נקבעו תנאי העסקתו, כולל שכר עבודתו, חופשתו השנתית, ופיצויים שיקבל אם יפוטר. אופי העיתון הוגדר "חרדי כללי עם קו בולט של המזרחי והפועל המזרחי", אך ניתנה למינץ רשות לכתוב על אגודת ישראל ופועלי אגודת ישראל כלי לפגוע בתנועת המזרחי. עוד הוחלט כי אם תימצא במאמרו ביקורת מעין זו, יועבר הנושא לדיון במערכת העיתון ויתפרסם רק באישור רוב החברים.²⁹

לאחר חודשים של התייעצויות ותכניות שנרקמו בין גורמים שונים, הוליד החיבור בין הרב ברלין לר' בנימין את עיתון «הצופה». לצורך החזקת העיתון נדרשו השניים לתת ערכות אישיות של חמישים לא"י כל אחד. הרב ברלין חשש שר' בנימין יפעל באופן עצמאי, וביקש את

אשר משנה ניסוחים ומקצרת מאמרים, ולהסביר כי מדובר בעיתון המחויב לסטנדרט גבוה וכי אי אפשר לפרסם בו מאמרים ארוכים. עם זאת, הרב ברלין פנה גם אל ליפסון וביקש ממנו "להיזהר בדברי חכמים" ולעדר את התערבותו בניסוח המאמרים.²³

בעל המאה

במהלך שנת 1937, טרם יציאתו לאור של «הצופה», בחנו שני גורמים בהסתדרות המזרחי לבחון את האפשרויות השונות להוציא לאור עיתון יומי דתי – הרב ברלין והפועל המזרחי. אף ששני הגורמים נמנו עם אותה תנועה, הניסיונות נעשו בנפרד ובשיתוף פעולה עם גורמים מחוץ לתנועה.

משה שפירא²⁴ ושלמה זלמן שרגאי, מראשי הפועל המזרחי, נפגשו עם בנימין מינץ²⁵ ומאיר וידסלבסקי, מראשי פועלי אגודת ישראל, וניסחו אתם זיכרון דברים על הוצאת עיתון. זיכרון הדברים אינו מתוארך אך על פי תוכנו ועל פי תוכנו של ישיבות הפועל המזרחי נראה שהוא נוסח באפריל-מאי 1937, או קודם לכן. למרבה ההפתעה פנו חברי הפועל המזרחי דווקא אל פועלי אגודת ישראל ולא אל חברי תנועת האם שלהם, המזרחי. שיתוף הפעולה נרקם על הבסיס המשותף הדתי-פועלי, והקו המנחה בעיתון אמור היה להתאים "לעניינים הכלליים של העובד הדתי בארץ". לחברי הנהלת העיתון התעתדו להתמנות הארבעה, אשר היו אמורים להחזיק ב-51 אחוז ממניות היסוד של העיתון, תוך שריון שליטתם בעיתון גם בעתיד. עד להשגת רישיון להוצאת עיתון חדש מממשלת המנדט, התכוונו הארבעה לקבל את רישיונו של היסוד, השבועון של ישראל חסם, אשר היה נתון בקשיים כלכליים באותם ימים, לשלם את חובותיו ולאפשר לחסם להמשיך לכתוב בעיתון. העורך הראשי המיועד של העיתון היה מינץ, העורך השני ברנשטיין, מראשי הפועל המזרחי, ולצדם וידסלבסקי ושרגאי כחברי מערכת. נקבע כי בנושאים שבהם תהיה מחלוקת בין חברי המערכת, "ינתן מקום לכל אחד לכתוב באופן חיובי בעד אותה הדעה שהוא מחייב".²⁶

במקביל ליוזמתם של חברי הפועל המזרחי הניע אף הרב ברלין, נשיא המזרחי העולמי, מהלך משלו. הוא פנה אל תנועת המזרחי בארצות הברית והצליח לגייס את עזרתה בדמותן של שתי מכונות דפוס שנתרמו ונשלחו לארץ. בהמשך הגיע להבנות עם ר' בנימין בדבר מינויו לעורך ראשי לעיתון המיועד. ר' בנימין ניחן בכושר כתיבה שניכר הן בספריו והן בעבודתו העיתונאית ארוכת השנים, ושמו עלה פעמים מספר כמועמד אפשרי וראוי. ב-7 ביוני 1937 הגיש ר' בנימין בקשה רשמית לקבלת רישיון להוצאת עיתון יומי בשם «הצופה».²⁷ בעקבות הצלחתו של הרב ברלין לקדם את הוצאת העיתון, ויתרו חברי הפועל המזרחי על יוזמתם להוציא עיתון עם פועלי אגודת ישראל והחליטו לשתף פעולה עם המזרחי. גם בשלב זה הם העדיפו להוביל מהלך ולא להיגרר אחרי יוזמה של גורם אחר. בדיונים שנערכו בוועד הפועל של הפועל המזרחי במחצית הראשונה של חודש סיוון תרצ"ז (מאי 1937), טרם קבלת ההחלטות בדבר מקום ההוצאה ובחירת העורך, נטו רבים מחברי הוועד הפועל למנות את בנימין מינץ לעורכו של העיתון. התמיכה במינויו נבעה בראש ובראשונה

הראשונים. הוא הזמין את חברי המזרחי לשלוח למערכת ידיעות תוך הבטחה שאלה יפורסמו בדיוקנות ובזריזות, ואף ביקש שיפנו אליו בכל עניין שלדעתם יש בו חשיבות לעורר את הציבור.³⁶ במכתב נוסף הבטיח כי חלוקת התפקידים בין המזרחי להפועל המזרחי תהיה שוויונית, פרט לתפקידים, בעיקר במערכת העיתון, שבהם יש צורך במומחיות ואי אפשר לאיישם בחברי מפלגה באופן שרירותי.³⁷ הבטחותיו של הרב ברלין לא מצאו חן בעיני חברי הפועל המזרחי. בישיבת הוועד הפועל של הפועל המזרחי טען שרגאי כי ההסכמה על חלוקה שוויונית נגעה רק לתפקידי הניהול, אך עובדי העיתון ייקבעו על פי מצב מחוסרי העבודה בלשכות המזרחי והפועל המזרחי. שפירא, יעקב גרינברג ואברהם קסטנבוים הביעו חשש שהדרת חברי המזרחי מעבודה בעיתון תגרום להם להסיר את ידיהם מהעיתון, עניין שעלול לפגוע בו כלכלית. לכן הם סברו שראוי לרצות אותם בכמה מקומות עבודה. שרגאי ויעקב לסלוי חששו שהסכמה למפתח שוויוני בעבודת העיתון תשמש תקדים מסוכן שעלול לערער את מעמדה של לשכת העבודה של הפועל המזרחי, אשר לה הייתה זכות ראשונים להשמת עובדים על פי החלטת הוועידה. לדידם, הסכמה לחלוקת עבודה שוויונית בעיתון עלולה לגרום לתביעות נוספות. החשש המרכזי היה מתליאביב אשר לשכת העבודה בה הייתה אחראית לעובדי העיתון, ופנקס, שהיה חבר מועצת העיר תליאביב, היה עלול לדרוש ממנה מפתח שוויוני בכל עבודה. לבסוף התקבלה דעתו של הרב נייפלד לנהוג באופן מעשי ובלתי רשמי, דהיינו להימנע מעימות חזיתי עם המזרחי, אך בשום אופן לא להסכים לחלוקה שוויונית. כדי להרגיע את הרוחות הוחלט להורות לאחראי לגייס העובדים בעיתון, איש הפועל המזרחי, לקבל לעבודה בעיתון כמה חברי המזרחי, אך פנייתו תהיה ללשכה המרכזית של המזרחי ולא לזו המקומית, כדי לא לתת בידה כוח ולמנוע תביעות נוספות מצדה.³⁸

הוויכוח על איזו תפקידים שונים בהנהלת ובמערכת העיתון היה ויכוח על עקרונות היסוד ועל מערכת היחסים שבין המזרחי להפועל המזרחי. בהמשך דבריו של פנקס באותה ישיבה סוערת צף ועלה הוויכוח העקרוני: "הפועל המזרחי מחנך את חבריו בתור מעמד של פועלים ולזה אין אנו יכולים להסכים. אני מבין ארגון מקצועי אבל לא חינוך חברים על יסוד פועליות. זו השגיאה ההיסטורית של הפועל המזרחי".³⁹ בניגוד לדבריו של פנקס, בתוך הפועל המזרחי היו דעות רבות ומגוונות ביחס לשאיפותיה החברתיות של המפלגה ודרכי יישומן, ואף נמצאו קולות שדחו את רעיון מלחמת המעמדות.⁴⁰ המזרחי כמפלגה אזרחית דגלה במשק חופשי וביוזמה פרטית תוך קיום צדק חברתי על פי חוקי התורה ורוח הנביאים. המפלגה הבינה את הצורך ביצירת מסגרת עובדים דתית שתאפשר תנאי עבודה מתאימים לעובד הדתי ותעמוד מאחוריו במאבקיו ובתוכם הזכות לשמור מצוות, אך לא הזדהה עם רעיונותיה החברתיים של מפלגות הפועלים. על אף הפערים האידאולוגיים בחרו שתי המפלגות לשבת תחת קורת גג אחת מתוך הנחה שרוב המשותף על המפלג, כשהרב ברלין בפעילותו כנשיא הסתדרות המזרחי פעל נמרצות לחיבור הפלגים.⁴¹

פנקס היה מהסמנים הימניים במזרחי. עמדותיו אלה השתקפו אף בהתנצחותו עם בן-גוריון לאחר קום המדינה בסוגיות שונות, ובהן

הבטחתו שלא יוציא לאור את העיתון ללא הסכמתו (של הרב ברלין).³⁰ חשש זה נבע ככל הנראה מן העובדה שאף לאחר השגת האישור להוצאת העיתון מממשלת המנדט, נדרש ר' בנימין להמתין עוד זמן מה עד להשגת מימון אשר יאפשר את הוצאתו לפרק זמן ארוך.³¹ ר' בנימין ערך את העיתון בגלגולו הראשון והוא יצא לאור בירושלים. הוצאת העיתון לאור יצרה עובדה מוגמרת, אך נוצרו מתיחות פנימיות סביב נטילת מושכות הנהלתו. כאמור, לאחר כחודש וחצי הוחלט להפסיק את הוצאת העיתון ולהיערך להוצאתו כעיתון יומי. בשלב הביניים, שהלך והתארך מסיבות טכניות, התגלעו חילוקי דעות בין חברי המזרחי והפועל המזרחי, אשר מלמדים על התהום שנפערה ביניהן כ-15 שנה בלבד מאז לידתה של הפועל המזרחי.

בסקירה על התקדמות הוצאת העיתון היומי של הרב ברלין בישיבה של הוועד הראשי של הסתדרות המזרחי העולמי הוא הסביר שלהנהלתו מונו, בין השאר, גורמים שמחוץ להסתדרות המזרחי מכיוון שלא נמצאו בהם מספיק אנשי מקצוע ראויים, ומטרת העל הייתה עיתון ברמה גבוהה וראויה. עם זאת, כדי לשמור על ייצוג ערכיה של התנועה, שובצו בהנהלת העיתון שני נציגים של הסתדרות המזרחי: ד"ר פלדמן וישעיהו ברנשטיין, ובמקביל הוחלט שגם שרגאי והרב ברלין עצמו יפקחו על העיתון. על כך נמתחה ביקורת מצד חברי המזרחי אשר קבלו שלא הובאו בסוד הפרטים של הוצאתו המחודשת של העיתון, ושאינן נציג של המזרחי בארץ ישראל בהנהלתו.

דברי הביקורת החריפים ביותר נשמעו מפיו של דוד צבי פנקס,³² אשר טען שכפי שהדברים נראים העיתון מתעתד להיות עיתונה של תנועת הפועל המזרחי, מאחר שהם נטלו לידיהם את רוב תפקידי הניהול והארגון והשתלטו עליו בפועל. לטענתו, שני נציגי הסתדרות המזרחי, ד"ר פלדמן וברנשטיין, הם חברי הפועל המזרחי והעבודה היומיומית בפועל תיעשה גם היא בידי אנשי הפועל המזרחי, וכך נוצר רושם שיש חרם על המזרחי. עוד הוסיף שלא הוקמה ועדה מייצגת כפי שנהוג בעיתונים אחרים, ולא ניתן מקום להמזרחי אפילו ביעוץ. שפירא ביקש ליישר את ההדורים וטען כי יש צורך בשיתוף פעולה בין המזרחי להפועל המזרחי, אחרת לא תהיה תקומה לעיתון, וכי יש הבנה והסכמה רחבה לשיתוף מלא של חברי המזרחי.³³

בשבועיים שלאחר ישיבה סוערת זו נעשו ניסיונות לרצות את חברי המזרחי בארץ. בישיבה נוספת שנערכה למחרת היום טענו חברי המזרחי כי מצב המובטלים שלהם חמור יותר מזה של הפועל המזרחי, הן מפני שמספרם רב יותר הן מפני שלרובם אין הכשרה מקצועית, אך עבודות רבות בעיתון יכולות להתאים לאנשים מבוגרים ולכאלה שאין להם הכשרה מקצועית. הם דרשו לפחות מחצית מן המשרות.³⁴ בפגישה של הרב אלימלך נייפלד עם פרופ' חיים פיק ועם חברי המרכז הארצי של המזרחי נדונו עניינים שונים, וכשנסב הדיון לעיתון הצופה שמעו השניים תלונות רבות על ענייני העבודה, וביקורת חריפה על הפועל המזרחי. לאחר דין ודברים הסכימו חברי המרכז הארצי לסייע בהפצת העיתון, אך עמדו על דעתם כי הם ראויים למעמד שוויוני בחלוקת העבודה – כמחצית מן המשרות.³⁵

ניסיונות ריצוי נוספים עשה הרב ברלין. במכתב אחד הוא ביקש שפנקס יקים ועדה מייצגת אשר תחווה את דעתה על העיתון בימי

בהצלחה והוחלט לעבור למתכונת יומית, לא רק שלא התפוגגו הבעיות הכלכליות והחששות אלא שהם התעצמו. המעבר לעיתון יומי לא היה רק שינוי כמותי אלא הביא לשינוי מערכתי שדרש משאבים גדולים יותר, ועורר שאלות קשות בקשר לתזמון הוצאת העיתון ויכולתו לשרוד לאורך זמן. ד"ר פלדמן, מחברי מערכת העיתון, טען כי "כל החיפזון הזה יש בו מעין טירוף הדעת ולא יותר". הוא סבר כי ראוי להמתין חודשים מספר ולא לעשות צעדים נוספים עד להתבססות כלכלית, שאותה הגדיר כביטחון כלכלי לשלושה חודשים. הוא תהה מה היה קורה אם ליפסון היה נענה בחיוב להצעה לערוך את העיתון ואי אפשר היה לשלם לו. כן תהה היכן ינחשו מכונות הדפוס שנשלחו מארצות הברית כאשר אין כסף לשכירות.⁴⁷

מצוקה זו השליכה על החלטות רבות הנוגעות להוצאת העיתון, ובהן מקום ההוצאה. לפני הוצאת העיתון במתכונתו הראשונה נחלקו הדעות בדבר מקום ההוצאה. בקרב חברי הפועל המזרחי היה רוב דעות שתמך בהוצאת העיתון בתל-אביב, בעיקר משיקולים מפלגתיים, אך היו אחרים, כגון שפירא (שנותר בעמדת מיעוט במפלגתו) והרב ברלין, שסברו כי ירושלים היא בירת ישראל הנצחית, והיא המקום הראוי להוצאת העיתון המהווה חוליה נוספת בהתחדשות היהודית בארץ ישראל.⁴⁸ בראש הגיליון הראשון שיצא בכ"ו באב תרצ"ו, 3 באוגוסט 1937, התהדר העיתון במקום הוצאתו – ירושלים, ואף ציטט את הפסוק: "הרימי בכח קולך מבשרת ירושלים" (ישעיה מ, 9). בתקופת הביניים החלו לחשב את עלויות הפצת העיתון בירושלים כנגד תל-אביב, ולבחון את מידת היעילות של כל מקור הפצה. אמצעי ההפצה היו שירותי הובלה שהיו משותפים לכמה עיתונים. הפצה עצמאית לא עמדה על הפרק. בישיבת המרכז העולמי של המזרחי, טען גנחובסקי כי בניגוד למה שנאמר בישיבת המרכז הקודמת, ממידע שקיבל מעיתוני הארץ והבוקר, אפשר יהיה להפיץ את הצופה מירושלים ולהביאו לערים השונות יחד עם העיתונים האחרים. דבריו עוררו שוב את הדיון על מקום הוצאת העיתון, והוחלט שהרב נייפלד ושרגאי יבררו את הנושא.⁴⁹ לאחר כשבוע וחצי הוגש למרכז העולמי של המזרחי תחשיב שממנו עלה כי הפער בין הפצת העיתון מירושלים להפצתו מתל-אביב יהיה 36–40 לא"י לחדש. נוסף על כך היה חשש מאיחורים ומתקלות רבות, כפי שלימד ניסיון העבר.⁵⁰ העובדה שכל העיתונים היומיים, פרט לפלסטיין פוסט, יצאו בתל-אביב, גרמה לכך שעלות ההפצה המשותפת בתל-אביב הייתה נמוכה יותר. מאחר שהפרש ההוצאות לא היה זניח, ודאי שלא לעיתון בראשית דרכו ללא מקורות כלכליים איתנים, הוחלט להעביר את מערכת העיתון לתל-אביב.

ליפסון בחר להקדיש את מאמר המערכת הראשון של העיתון היומי ל"כבודה של אכסניה", ולהסביר בדרכו המליצית את השיקולים הכלכליים שהביאו להעברת העיתון מירושלים לתל-אביב.

הצופה אף הוא, בשעת לידתו כרבי בשעת פטירתו, אחוז בו אראלים ומצוקים, אראלי ירושלים, אראלים והראלים, ומצוקי תל-אביב, מצוקי ארץ וישובה. הללו אמרו: אין בנין אלא בירושלים הבנויה. כל בירה חדשה מקומה בבירתנו הישנה, בירת העולם מן העולם ועד העולם. כל טפח במסד ובטפחות של בית לאומנו מקומו בבית חיינו. על אחת כמה וכמה לעיתון יומי, שאין לה,

המדיניות הכלכלית.⁴² לדירו, טעתה הפועל המזרחי בדרכה והפכה מארגון עובדים שמטרתו דאגה לזכויות העובד וצרכיו למפלגת פועלים שרואה עצמה כגורם מחנך ומוביל לשינוי פני החברה. הוא האשים את "הפועל המזרחי [שהוא] רודף את מתנגדיו בשנאה אישית".⁴³ מדבריו עלה כי העיונות ששררה דרך קבע בין מפלגות הפועלים למפלגות האזרחים הגיעה אף להסתדרות המזרחי.

העובדה שהפועל המזרחי הפכה לכתובת לעובד הדתי – ארגון פועלים שדואג לכל צרכיו של העובד הדתי – העצימה את כוחה בתוך הסתדרות המזרחי. יחסי הכוחות השתנו ותנועת האם, המזרחי, החלה לחוש בכרסום מתמשך במעמדה ובאובדן בכורתה. התעצמותה של הפועל המזרחי איננה שונה מהתעצמותן של מפלגות הפועלים האחרות ביישוב היהודי אשר צברו כוח פוליטי ניכר ושלטו בשוק העבודה המאורגן. השפעתה והצלחתה המטאורית של הפועל המזרחי הייתה נכונה בעיקר ביישוב היהודי בארץ, אך בחוץ לארץ הארגון לא היה דומיננטי כל כך ואף נזקק פעמים רבות להשפעתה ולתמיכתה הכלכלית של הסתדרות המזרחי העולמית.⁴⁴

ניסיונותיו של הרב ברלין לרצות את חברי המרכז הארצי של המזרחי לא הועילו ולא הביאו להרגעת הרוחות. אלה חשו כי הודרו מניהול העיתון וכל טעות או תקלה עוררו את חמתם עד שלעתים הרב ברלין מצא עצמו נזוף בהם על תלונותיהם. במקרה אחד התלוננו כי ידיעה ששלחו לעיתון לא פורסמה, והרב ברלין נזף בהם כי איברו את מידת הסבלנות וכי הם שופטים את מערכת העיתון לכף חובה. לטענתו, הוא עיכב את פרסום הידיעה מפני שלא הייתה ברורה דיה, ולאחר תיקון הנוסח היא נשלחה לדפוס.⁴⁵

במכתב נוסף דחה הרב ברלין בקשה להעברת ניהול העיתון לידי המרכז הארצי של המזרחי, בטענה שהעיתון שייך למזרחי העולמי, הכולל בתוכו גם את הפועל המזרחי. הוא הדגיש כי קיבל על עצמו את תפקיד העורך הראשי אף שליפסון היה העורך הראשי בפועל, כדי לפקח על דרכו של העיתון. כמו כן קיבל על עצמו את דין התנועה העולמית, ואינו יכול להיכנע לזו הארצית. הוא נזף בפונים על הביקורת שעלתה מדבריהם על טעויות שהשתרבבו לעיתון, וטען כי פרט לעובדה שאין צדיק בארץ אשר לא יחטא, אף מאפייני העבודה העיתונאית, דחיפות ואינטנסיביות, מביאים באופן טבעי לידי טעויות. ביחס לבקשתם לחלוקה שוויונית בהנהלת העיתון טען הרב ברלין שהם קיבלו כמה פניות לאיוש תפקידים במערכת העיתון, אך הם לא מצאו בקרבם אנשים מתאימים. עוד הוסיף שהנהלת העיתון בחרה לצרף את חנוך איזנשטט, חבר המזרחי, בניגוד לעמדת המרכז הארצי, מפני שסברה כי הוא מתאים לתפקיד והוא מקווה שזה יעשה את המיטב בייצוג המזרחי.⁴⁶

כלכלה ואדמיניסטרציה

משלבי התכנון הראשוניים ניכר הקושי הכלכלי להוציא אל הפועל את תכנית העיתון היומי, ולכן הוחלט על הוצאתו לאור שלושה ימים בשבוע בלבד: בימים שני, רביעי ושישי. ההנחה הייתה כי תקופת הרצה תאפשר התארגנות מערכתית ואת בחינת המצב הכלכלי בהתאם להיענות הציבור. בפועל גם בתקופת הביניים, לאחר שההרצה עברה

אחר לעריכת העיתון, בנימין מינץ, נשכר אף הוא לכתיבה שוטפת. שבתאי דון יחיא (דניאל), לימים עורכו הראשי של העיתון, צורף אף הוא לעבודת המערכת והכתיבה. לכותבים הקבועים צורף גם ד"ר עזריאל קרליבך, לימים מייסדו ועורכו של עיתון מעריב, אשר כתב

בשנות מלחמת העולם השנייה טור קבוע בשם "יומן מלחמה".⁵⁸ הרב ברלין ניסה לגייס רבנים ואישים שונים ברחבי העולם שישלחו כתבות לעיתון. הם התבקשו להעביר ידיעות על הקהילות היהודיות בארצם, על פעילות סניפי המזרחי, ואף לכתוב על עצמם ומפרי עטם. לעתים התבקשו לשלוח ידיעות בעלות חשיבות חדשותית מן העיתונות המקומית באמצעות דואר אויר כדי לזרז את הגעתן של ידיעות אלה, מאחר שהעיתונים הזרים אמנם הגיעו למערכת העיתון, אך באיחור של שבועיים-שלושה. גיוס זה נועד לשמש תחליף זול לשימוש בשירות הידיעות של רויטר או להחזקת כתב מקומי.⁵⁹

במקביל גויסו רבנים ואישי ציבור מקומיים לכתוב מאמרים ורעיונות תורניים וכלליים, וכן נעשתה פניה אל סניפי המזרחי והפועל המזרחי ברחבי הארץ כדי שיעבירו ידיעות על אירועים חשובים בחייהם הקהילתיים והדתיים.⁶⁰ כותבים מזדמנים אלה לא קיבלו שכר סופרים ומאחר שפעמים רבות אף נתקלו בעריכה סגנונית נוקשה, הביאו הדברים להתמרמרות ולתלונות קשות שהופנו, על פי רוב, אל הרב ברלין.⁶¹

הרב ברלין עבד ללא לאות בניסיון לבסס את העיתון ולהביאו לעצמאות כלכלית. בשנתו הראשונה של העיתון הוא שלח עשרות מכתבים לראשי סניפי המזרחי ולתורמים פוטנציאליים בארץ ובעולם. הוא ביקש את עזרתם במגוון דרכים שונות, ולעתים אף תבע עזרה זו בטענה כי הצופה איננו עיתונו הפרטי אלא עיתונה של החברה הדתית כולה, וכל אחד מחויב לעשות את המיטב כדי להעמידו על רגליו. הוא טען כי התקציב שקיבל העיתון מהסתדרות המזרחי לשנה הראשונה, 700 לא"י, אין בו אפילו בכדי להחזיקו חודשים מספר, וכי נדרשת עבודה יסודית בגיוס מנויים, מודעות ותרומות. חודש אדר א' תרצ"ח הוכרז בתנועה כחודש החתמה לעיתון, וחוזרים נשלחו לכל הסניפים שבהם נקראו כל החברים לחתום ולהחתים מנויים. אמצעי נוסף לגיוס כספים היה מכירת מניות של העיתון. שוויה של כל מניה היה 1 לא"י (חמישה דולרים), והוצעו למכירה 5,000 מניות רגילות כאלו.⁶²

על פי אומדן של ראשי הסתדרות המזרחי, העיתון יכול היה לכסות את הוצאותיו השוטפות אם יהיו לו כ-3,000 מנויים, ומספר זה הפך ליעד הראשוני אשר אותו לא התקשה להדביק תוך חודשים מספר. הנהלת העיתון ביקשה מראשי המזרחי והפועל המזרחי להפעיל לחץ על חבריהם על מנת שיחתמו על מנוי, ואף נשלחו להם רשימות של אנשים, ארגונים ומוסדות השייכים לתנועה ואינם מנויים עדיין, או לחלופין טרם שילמו על המנוי שרכשו.⁶³

אחרית דבר

עיתון הצופה התגבר על חבלי הלידה ושימש במשך עשרות שנים כשופרה של תנועת המזרחי, ומאוחר יותר של המפד"ל. בשנת 2003 נמכרו חלק ממניות העיתון לשלמה בן-צבי ובשנת 2005 הוא הפך

לירושלים, אפילו אחד בכתבה ובלשונה ובני ירושלים אכף עליהם פיהם להביא ממרחק לחמם, לחם חוקם של עתון יומם. והללו אמרו: לא כי עיתון מקומו בין עיתונים – כך היא דרכה של סחורה. ונצחו מצוקים את האראלים. הצופה קבע מקום לצפייתו וציפייתו בתל-אביב.⁵¹

פשרה נוספת שנבעה משיקולים כלכליים נדרש העיתון לעשות גם בשירותי הידיעות בהם השתמש. בשיבת המערכת הראשונה הוחלט להשתמש בשירותיהם של סט"א (סוכנות טלגרפית ארץ-ישראלית), פלקור (פלסטיין קורספונדנס – Palestine Correspondence) וברדיו, ולהימנע בשלב ראשון מהתקשרות עם שירות רויטר הבין-לאומי שעלות שירותיו הייתה גבוהה.⁵² סט"א ופלקור היו סוכנויות ידיעות מקומיות, הראשונה הייתה קשורה ליט"א (JTA – Jewish Telegraphic Agency), סוכנות ידיעות יהודית עולמית אשר זוהתה כבעלת נטיות רוויזיוניסטיות, והשנייה הוקמה בידי הסוכנות היהודית במטרה להזין את התקשורת העולמית בידיעות ברוח מפא"י אשר שלטה בסוכנות.⁵³ כחודש וחצי לאחר הוצאת העיתון היה דיון בשיבת המערכת על איכותם ונחיצותם של שני שירותי הידיעות הנבחרים. רפאל חסמן, עורך הלילה של העיתון, טען כי השימוש בפלקור חסר תועלת מכיוון שרוב ידיעותיהם הן עיבוד מהעיתונות ורק אחת לשבועיים הם סיפקו ידיעה בעלת ערך, אך סבר כי יש חשיבות בידיעות שמגיעות מסט"א. נחום ירושלמי, חבר המערכת, טען כי לא ייתכן לוותר על סוכנות ידיעות רשמית כמו פלקור. ליפסון סבר ששירותי הידיעות של פלקור מיותר וגם סט"א איננו בעל ערך רב, והציע להמשיך את ההתקשרות עם סט"א ולהודיע לפלקור על סיום ההתקשרות בתשלום, אך לומר שאין לעיתון התנגדות לפרסם ידיעות שלהם. הצעתו התקבלה.⁵⁴

המצב הכלכלי השליך גם על מערכת העיתון והכותבים. חברי המערכת הגיעו להבנות עם הנהלת העיתון בדבר העסקתם, תחומי אחריותם ומשכורתם, אך ההנהלה נמנעה מחתימה על חוזה מסודר ועל התחייבות ארוכת טווח.⁵⁵ בשלב השני החלו חברי המערכת הממונים לעבות את השורות וגייסו כותבים נוספים אשר נחלקו לשלוש קבוצות עיקריות: כותבים, עורכי מדורים וכותבי מאמרים. העיתון מינה כותבים (רפורטרים), אשר היו אמונים על העברת ידיעות חדשותיות למערכת בשלוש הערים הגדולות: ירושלים, תל-אביב וחיפה, שניים נוספים ישבו במערכת העיתון, האזינו לרדיו וניסחו ידיעות, וכתב נוסף נדרש להביא ולתרגם ידיעות מהחברה הערבית בארץ.⁵⁶

עוד החליטה המערכת להקדיש מדורים קבועים לתחומים מקצועיים, לנשים ולבני נוער. לרוב התחומים המקצועיים היו מועמדים מוסכמים. עורך הדין ד"ר ראובן גפני למדור המשפטי, ד"ר ישעיהו וולפסברג (אביעד) למדור הרפואי וד"ר מנחם ביאליק למדור הכלכלי. בנוגע למדור הנוער הוסכם לפנות לרב משה צבי נריה שיקבל עליו את האחריות למדור. מנגד, למדור החינוך היו כמה מועמדים והמערכת ביקשה לבחון את האפשרויות, ולמדור הנשים התקשתה המערכת למצוא מועמדים.⁵⁷

מאמרי דעות (פובליציסטיקה ופיליטונים) נכתבו על פי רוב בידי חברי מערכת העיתון המצומצמת, וכותבים נוספים שנשכרו לעבודה קבועה במסגרת הרחבת השורות. לר' בנימין הוצע לערוך את מוסף השבת אך הוא בחר לכתוב טור קבוע בסגנון רשימות. מועמד פוטנציאלי

לבעלים היחיד של העיתון, שאמנם סיים את תפקידו כעיתון מפלגתי אך עדיין שמר על זהותו הציונית-דתית. בשנת 2007, כחלק מצעדי התייעלות, נעשה איחוד בין מערכות העיתונים מקור ראשון והצופה, שניהם בבעלות בן-צבי. בכותרת העיתון החדש נזכר הצופה יחד עם מקור ראשון, אך שמו של הצופה הודפס באותיות קטנות יותר. בערב שבת הופיע הצופה בנפרד על כל מדוריו, כך שבפועל הפך היומון לשבועון. בשלהי 2008, 71 שנה לאחר שראה אור, הגיע העיתון אל קצו לאחר ניסיונות שונים להחיותו.⁶⁴

"ככל שהחברה הישראלית גדלה והתרחבה, כן נעשה מגוון יותר מירקם הצרכים של הציבור הישראלי, ואף נתהוו צרכים חדשים – אישיים, חברתיים, פוליטיים ותקשורתיים – שהעיתונות המפלגתית לא יכלה, או לא ידעה, להתמודד עימם".⁶⁵ התמודדות הדמוגרפיות והפוליטיות שעברו על החברה בישראל לא מצאו מענה בעיתונות המפלגתית, אשר שמרה בדרך כלל על קו אידאולוגי נוקשה ונמנעה מגיוון וחדשנות. גם המצוקה הכלכלית שאליה נקלעו העיתונות המפלגתיים מנעה מהם את החדשנות הטכנולוגית והגיוון, וכך הם מצאו את עצמם במעין מעגל קסמים, איבוד קוראים בגלל חוסר גיוון וחדשנות הוביל למצוקה כלכלית וזו לא אפשרה נקיטת אמצעים לתיקון המצב.⁶⁶

מפלגות רבות נקלעו למצוקה כלכלית ולא יכלו להמשיך ולהחזיק את עיתוניהן. העיתונות שנתפסה בעבר כגורם מתווך בין המפלגה לבין הציבור הפכו לנטל כלכלי שלא נמצא לו צידוק, מאחר שהם היוו שופר לגזרה מצומצמת בחברה הישראלית, והעיתונות הפרטית נמצאה יעילה יותר בתפקיד התיווך.⁶⁷

בתקופת המנדט ולאחר קום המדינה, היו מפלגות רבות בעלות כוח חברתי-כלכלי משמעותי שהתבטא בשליטה מסוימת בשוק העבודה. אוכדן שליטתן בתחום זה הביא לירידת קרנן והשפעתן על חברי המפלגה ובחריה, דבר שהשליך אף על העיתונות המפלגתיים. כך לדוגמה, בראשית דרכו של הצופה יכלו ראשי תנועת המזרחי לדרוש מחברי המפלגה לחתום על מגוון לעיתון, לאור העובדה שלמפלגה הייתה שליטה על מוסדות שונים ועל ארגון העובדים הפועל המזרחי. עם השנים היא איבדה את מעמדה ואת רוב נכסיה ובעקבות זאת אף את יכולתה לבוא בדרישות לחבריה.

הערות

- 1 הרב מאיר (ברלין) בראילן (1880-1949), יליד רוסיה, בנו של הרב נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב), ממנהיגי תנועת המזרחי. היה נשיא הסתדרות המזרחי העולמי, חבר הנהלת הסוכנות היהודית, חבר הנהלת הוועד הלאומי, עורך העיתון העברי, מייסד ועורך העיתון הצופה, וכתב מאמרים רבים וספרים.
- 2 א"ש אורי, "הצופה: בבואת החיים ודרך החיים של היהדות הדתית לאומית", בתוך: "אלפסי (עורך), תורה ועבודה בחזון ובמעש: תולדות הפועל המזרחי וסיפור פעלם של מייסדיו, כרך ב: תרצ"ג-תרצ"ט, תל-אביב תשנ"ג, עמ' 365 (להלן: אורי, "הצופה: בבואת החיים ודרך החיים").
- 3 הרב ברלין אל כהן מרגולית, כ"ב בשבט תרצ"ח, ארכיון הציונות הדתית (להלן: אצ"ח), PA / 1, א, 68.
- 4 הרב ברלין אל ד"ר אהרן ברט, ט"ז בשבט תרצ"ח, אצ"ח, PA / 1, א, 68.
- 5 יהושע דרלר-פלדמן (1880-1957) היה יליד גליציה, עיתונאי וסופר. הוא היה שותף בייסודם של יישובים רבים: כנרת, תל-אביב, רוחמה, בת ים, ושכונות:

נווה שאנן בחיפה, בית וגן ובית הכרם בירושלים. היה ממייסדי 'ברית שלום', ערך כתבי עת ועיתונים שונים, ובהם המעורר והצופה, תרגם וערך ספרים רבים. ישראל חבס (1868-1940) היה יליד ליטא, חבר בתנועת המזרחי, סוחר שעסק בגאולת קרקעות, שותף בייסוד מוסדות תורניים, וייסד וערך את השבועון היסוד.

7 ר' בנימין אל ישראל חבס, 31 באוקטובר 1935, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ), A357/99; 'הצופה עיתון יומי דתי', אצ"מ, A357/99.

8 אורי, "הצופה: בבואת החיים ודרך החיים", עמ' 370.

9 הרב ברלין אל הרב זווין, כ"ב בטבת תרצ"ח, אצ"ח, PA / 1, א, 67.

10 פרטיכל משיבת הוועד הראשי המצומצם של הסתדרות המזרחי העולמית, 8.12.1937, אצ"ח, מ"ע 20.

11 שם.

12 הרב ברלין אל א' בורנשטיין, ח' בטבת תרצ"ח, אצ"ח, PA / 1, א, 67.

13 הרב ברלין אל הרב ש' ברוט, ח' בטבת תרצ"ח, אצ"ח, PA / 1, א, 67.

14 י' אריגור, אילן ונופו: לתולדותיו של רבי מאיר בראילן, ירושלים תשי"ב, עמ' 266.

15 פרטיכל משיבת המרכז העולמי של המזרחי מספר 47, ה' מנחם-אב תרצ"ח, גנון הציונות הדתית (גצ"ד), 91/29.

16 מדרכי ליפטון (1885-1958) היה יליד פולין, מוסמך לרבנות, עיתונאי, מתרגם וחוקר. ערך עיתונים שונים בחו"ל ובארץ, היה עורך הצופה, כתב ותירגם עשרות ספרים ובהם: אנשי מידות (1927), מדור לדור (1929) ומדרש זוטא (1951).

17 שלמה זמן שרגאי (1899-1995) היה יליד פולין, ממייסדי הפועל המזרחי, חבר הנהלת הסוכנות היהודית, ראש עיריית ירושלים, כתב וערך עשרות ספרים.

18 שמחה בונם פלדמן (1875-1955) היה יליד פולין, משפטן, חבר הפרלמנט (הסיים) הפולני, מראשוני המזרחי, חבר המרכז העולמי של המזרחי, ממייסדי הצופה וחבר המערכת.

19 פרטיכל משיבת המרכז העולמי של המזרחי מספר 8, י"ב בתשרי תרצ"ח, גצ"ח, 91/25; פרטיכל משיבת המרכז העולמי של המזרחי מספר 24, כ"ד בטבת תרצ"ח, גצ"ח, 91/28.

20 ישעיהו ברנשטיין (1902-1987) היה יליד אוקראינה, חבר המרכז העולמי של המזרחי, חבר בוועד הלאומי, ועורך עיתון הצופה. נחשב לאחד ממנהיגי היסודות האידאולוגיים של הפועל המזרחי.

21 פרטיכל משיבת המרכז העולמי של המזרחי מספר 47, ה' מנחם-אב תרצ"ח, גצ"ח, 91/29.

22 הרב ברלין אל כהן מרגולית, כ"ב בשבט תרצ"ח, אצ"ח, PA / 1, א, 67; הרב ברלין אל המרכזים הארציים של המזרחי, ח' בשבט תרצ"ח, אצ"ח, מ"ע 9.

23 הרב ברלין אל הרב ישעיהו שפירא; הרב ברלין אל מדרכי ליפטון, (שניהם ללא תאריך), אצ"ח, PA / 1, א, 69.

24 משה חיים שפירא (1902-1970) היה יליד רוסיה, ממייסדי הפועל המזרחי ומנהיגה במשך עשרות שנים. חבר הסתדרות המזרחי העולמי, חבר הנהלת הסוכנות היהודית, חבר מועצת העם, מנהיג המפד"ל ושר בממשלות ישראל. בשנת 1958 נפצע קשה מרימון שנוזק בכנסת, ולאחר מכן הוסיף את השם 'חיים' לשמו.

25 בנימין מינץ (1903-1961) היה יליד פולין, ממייסדי פועלי אגודת ישראל, חבר מערכות העיתונים הצופה, וידיעות אחרונות, חבר כנסת, סגן יושב ראש הכנסת ושר הדואר (1960-1961) בממשלת ישראל.

26 זכרון דברים, [ללא תאריך], אצ"ח, 1002/001. ההדגשה במקור.

27 נציב מחוז ירושלים אל הרב יהושע דרלר-פלדמן, 3 ביולי 1937, אצ"מ, A357/99.

28 פרטיכל מס' 28, ג' בסיוון תרצ"ז, אצ"ח, 78/001; פרטיכל מס' [?], כ"ד בתשרי תרצ"ח, אצ"ח, 79/001; ישיבה של שלושה חברי הפועל המזרחי, י"ד בסיוון תרצ"ז, אצ"ח, 1000/001.

29 ישיבה בדבר העיתון היומי, ט"ז בסיוון תרצ"ז, אצ"ח, 1000/001.

30 הרב ברלין אל ר' בנימין, ט"ז באב תרצ"ז, אצ"ח, PA / 1, א, 62; ר' בנימין אל הרב ברלין, י"ז באב תרצ"ז, אצ"ח, A357/99.

- 31 "הצופה עיתון יומי דתי", וללא תאריך, אצ"מ, A357/99; נציב מחוז ירושלים אל הרב יהושע רדלר-פלדמן, 3.7.1937, אצ"מ, A357/99.
- 32 דוד צבי פנקס (1895-1952) היה יליד הונגריה, משפטן, חבר המרכז העולמי של המזרחי, חבר מועצת עיריית תל-אביב וסגן ראש העיריה, יושב ראש בנק המזרחי, חבר כנסת, יושב ראש ועדת הכספים ושר התחבורה. בעקבות תקנה שהוציא בהיותו שר התחבורה הואשם בכפייה דתית. פעמיים הונחו מטענים בביתו אך הוא לא נפגע.
- 33 פרטיכל משיבת הועד הראשי המצומצם של הסתדרות המזרחי העולמית, 8.12.1937, אצ"ד, מ"ע 20.
- 34 פרטיכל משיבה מיוחדת של נשיא הסתדרות המזרחי העולמית וחברי המרכז העולמי של המזרחי עם נשיא המועצה הארצית של המזרחי בא"י, אור לו' בטבת תרצ"ח, גצ"ד, 91/28.
- 35 הרב גינפלד אל המרכז העולמי של המזרחי, ט"ו בטבת תרצ"ח, גצ"ד, 135/24.
- 36 הרב ברלין אל המרכז הארצי של המזרחי, ח' בטבת תרצ"ח, אצ"ד, PA /1, א, 67.
- 37 הרב ברלין אל המרכז הארצי של 'המזרחי', ט"ו בטבת תרצ"ח, אצ"ד, PA /1, א, 67.
- 38 פרטיכל מס' 13 משיבת הועד הפועל של הפועל המזרחי, י"ט בטבת תרצ"ח, אצ"ד, 80/001.
- 39 פרטיכל משיבת הועד הראשי המצומצם של הסתדרות המזרחי העולמית, 8.12.1937, אצ"ד, מ"ע 20.
- 40 י' בן-יעקב, 'הערפל חותר תחת היסודות: לבירור רעיונות היסוד הגלומים במשנת תורה ועבודה', בתוך: ש' גליק (עורך), **זכר דבר לעבודך: אסופת מאמרים לזכר דב רפל**, ירושלים ורמת גן תשס"ז, עמ' 511-551.
- 41 ע' יצחקי, **הרב מאיר בראיילן: מנהיגה של הציונות הדתית בארץ ישראל, 1926-1949**, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראיילן, תשע"ה, עמ' 68-75 (להלן: יצחקי, **הרב מאיר בראיילן**).
- 42 א' שקלאר, 'הפנקס פתוח: השר דוד צבי פנקס, פעילותו, דרכו הפוליטית ופרשת ההתנקשות בחייו', **ישראלים**, 7 (חורף תשע"ו), עמ' 107-137.
- 43 שם.
- 44 יצחקי, **הרב מאיר בראיילן**, עמ' 72-74.
- 45 הרב ברלין אל המרכז הארצי של המזרחי, כ"ג בטבת תרצ"ח, אצ"ד, PA /1, א, 67.
- 46 הרב ברלין אל המרכז הארצי של המזרחי, כ"ח בשבט תרצ"ח, אצ"ד, PA /1, א, 68. לאחר חודשים מספר בחר איונשטט לעזוב את תפקידו בעיתון.
- 47 ד"ר פלדמן אל גרינברג, כ"ט בתשרי תרצ"ח, אצ"ד, PA /6, א, 4.
- 48 פרטיכל מס' 36 משיבת הועד הפועל, כ"ח באלול תרצ"ז, אצ"ד, 78/001; פרטיכל מס' (?) משיבת הועד הפועל, כ"ד בתשרי תרצ"ח, אצ"ד, 79/001.
- 49 פרטיכל משיבת המרכז העולמי של המזרחי מספר 8, י"ב בתשרי תרצ"ח, גצ"ד, 91/25; פרטיכל משיבת המרכז העולמי של המזרחי מספר 9, י"ב בתשרי תרצ"ח, גצ"ד, 91/25.
- 50 אל המרכז העולמי של המזרחי, כ"ג בתשרי תרצ"ח, אצ"ד, 1000/001.
- 51 מ' ליפסון, 'שחרית', **הצופה**, 17.12.1937, עמ' 1.
- 52 ישיבת מערכת עיתון **הצופה**, ב' במרחשוון תרצ"ח, אצ"ד, 1000/001.
- 53 א' איילון, 'פלקור' סיפורה של סוכנות הידיעות של הסוכנות היהודית, **קשר**, 4 (נובמבר 1988), עמ' 71.
- 54 ישיבת מערכת עיתון **הצופה**, א' באדר א' תרצ"ח, אצ"ד, 1000/001.
- 55 ישיבת הנהלת העיתון, ו' בחשוון תרצ"ח, אצ"ד, 1000/001; הרב ברלין אל ראשי הסתדרות המזרחי באמריקה, ח' בחשוון תרצ"ח, אצ"ד, PA /1, א, 65.
- 56 ישיבת מערכת העיתון, ל' בחשוון; ה' בכסלו; ז' בכסלו; א' בשבט; ט"ו בשבט; א' אדר א' תרצ"ח, אצ"ד, 1000/001.
- 57 ישיבת מערכת עיתון **הצופה**, ז' בכסלו תרצ"ח, אצ"ד, 1000/001.
- 58 ישיבות מערכת עיתון **הצופה**, ו' בחשוון תרצ"ח; כ"ג בחשוון תרצ"ח; ל' בחשוון תרצ"ח; כ"ד ניסן תרצ"ח, אצ"ד, 1000/001.
- 59 הרב ברלין אל הרב ש"צ וייס (טורונטו), י"ח בשבט תרצ"ח, אצ"ד, PA /1, א, 68; הרב ברלין אל י"מ קירשטיין (ניו יורק), כ"א בשבט תרצ"ח, אצ"ד, PA /1, א, 68; הרב ברלין אל הרב ד"ר יוסף הרץ (כריסטינה), כ"א בשבט תרצ"ח, אצ"ד, PA /1, א, 68; הרב ברלין אל י"ל טויכמן (רומניה), כ"ב בשבט תרצ"ח, אצ"ד, PA /1, א, 68; הרב ברלין אל א"א הלוי לונדון, י' אדר א' תרצ"ח, אצ"ד, PA /1, א, 69.
- 60 הרב ברלין אל הסתדרות המזרחי בא"י, ט"ז בטבת תרצ"ח, אצ"ד, PA /1, א, 67; הרב ברלין אל המרכז הארצי של המזרחי, ז' בשבט תרצ"ח, אצ"ד, PA /1, א, 68.
- 61 הרב ברלין אל הרב א"מ ליפשיץ, ט"ז בשבט תרצ"ח, אצ"ד, PA /1, א, 68; הרב ברלין אל הרב ישעיהו שפירא, וללא תאריך, אצ"ד, PA /1, א, 69.
- 62 הרב ברלין אל סניף המזרחי בחיפה, כ"ג באלול תרצ"ז, אצ"ד, PA /1, א, 63; הרב ברלין אל גלמן (נשיא המזרחי באמריקה), ט"ז חשוון תרצ"ח, אצ"ד, PA /1, א, 65; פרוטוקול הועד הראשי המצומצם של הסתדרות המזרחי העולמי, ד' טבת תרצ"ח, אצ"ד, מ"ע 20; הרב ברלין אל א' בורנשטיין (אנגליה), ח' בטבת תרצ"ח, אצ"ד, PA /1, א, 67; הרב ברלין אל ד"ר אהרון ברט, ט"ז שבט תרצ"ח, אצ"ד, PA /1, א, 68; הרב ברלין אל מר י' בונים (ניו יורק), כ"א שבט תרצ"ח, אצ"ד, PA /1, א, 68; הרב ברלין אל מר ב' אברהם (יהונסבורג), ה' אדר א' תרצ"ח, אצ"ד, PA /1, א, 69; ועוד.
- 63 לדוגמה: פרוטוקול הועד הראשי המצומצם של הסתדרות המזרחי העולמי, ד' טבת תרצ"ח, אצ"ד, מ"ע 20; הנהלת **הצופה** אל הועד הפועל של הפועל המזרחי, ח' באדר ב' תרצ"ח, אצ"ד, 1001/001; **הצופה** אל תנועת תורה ועבודה, ז' באב תרצ"ח, אצ"ד, 1002/001; **הצופה** אל שרגאי, ט"ו אלול תרצ"ח, אצ"ד, 1002/001; חורש החתמה למען **הצופה**, א' באדר א' תרצ"ח, גצ"ד, 94/2; פרטיכל ישיבת המרכז העולמי של המזרחי מס' 8, י"ב בתשרי תרצ"ח, גצ"ד, 91/25.
- 64 ע' צימרמן, 'היה עיתון ואיננו עוד – אחרי שבעים שנה נדם קולו של **הצופה**', **קשר**, 40 (קיץ 2010), עמ' 139-141.
- 65 ד' כספי וי' לימור, **המתווכים: אמצעי התקשורת בישראל 1948-1990**, תל-אביב תשנ"ג, עמ' 41.
- 66 שם, עמ' 41-43.
- 67 שם, שם.